

Дмитро Закатнов

Концепція професійної орієнтації молоді на робітничі професії

(Проект)

Проблема, на розв'язання якої спрямована Концепція

В умовах інтеграції України в світовий економічний простір та перманентного зростання конкурентної боротьби на глобалізованих ринках товарів, послуг та робочої сили, одним з напрямів забезпечення конкурентноздатності країни є ефективне формування, відтворення й використання її трудового потенціалу, зокрема – кваліфікованих робітників.

Становлення економіки незалежної Україні характеризується значними змінами в її структурі. Стагнація вітчизняної економіки в 90-их рр. призвела до масової ліквідації промислових і сільськогосподарських підприємств і, як наслідок, відтоку кваліфікованих робітничих кадрів зі сфери матеріального виробництва. Вивільнені робітники перейшли до сфери самозайнятості, насамперед торгівельно-посередницького спрямування. Таким чином, впродовж 90-х рр. професійний потенціал країни в частині робітничих кадрів суттєво знизився.

Економічне зростання, яке розпочалося в Україні наприкінці 90-х рр. ХХ ст., актуалізувало проблему нестачі кваліфікованих робітничих кадрів, насамперед у промисловості та сільському господарстві.

Стан підготовки молоді за робітничими професіями

Україною була успадкована система освіти СРСР, зорієнтована на задоволення потреб адміністративно-планової економіки. Така система не відповідає зміненим соціально-економічним умовам, які характеризувалися становленням і розвитком ринкових відносин. Структурні зміни в економіці, зокрема зменшення питомої ваги сфери матеріального виробництва, загальні тенденції щодо демократизації суспільства стали вагомими чинниками, які обумовили зміни в структурі, меті та завданнях системи освіти України.

Одним з негативних чинників, який зумовив сучасний стан підготовки молоді до вибору робітничих професій, стало фактичне виключення з числа пріоритетних завдань загальноосвітньої школи підготовки школярів до праці, їхнього трудового виховання. Впродовж останніх років у навчальних планах шкіл значно скоротилася кількість годин, які відводяться на трудове навчання, майже в двічі скоротилась кількість міжшкільних навчально-виробничих комбінатів (МНВК) та міжшкільних навчально-виробничих майстерень, на базі яких здійснювалася допрофесійна й професійна підготовка школярів за робітничими професіями. Різноманітні форми фізичної суспільно-корисної та навчальної праці учнів (праця з самообслуговування; робота в літніх таборах праці та відпочинку; виробнича практика в межах допрофесійної й професійної підготовки старшокласників; трудові об'єднання старшокласників тощо) у сучасній школі не культивуються. Профільне навчання, всупереч задекларованій профорієнтаційній спрямованості, набуло рис класичної академічної освіти, яка готує школярів до набуття вищої освіти.

Упродовж останніх 20 років кількість ПТНЗ в Україні скоротилася в 1,3 раза, кількість учнів зменшилася майже в 1,5 раза, кількість випускників закладів професійно-технічної освіти – в 1,6 раза. Одночасно з скороченням мережі ПТНЗ швидкими темпами збільшувалася мережа вищих навчальних закладів III–IV рівнів акредитації (з 149 у 1990 р. до 350 у 2010 р.) та кількість студентів, які в них навчаються (з 881 тис. у 1990 р. до 2242 тис. у 2010 р.). У 2010 р. співвідношення кількості учнів ПТНЗ до кількості студентів ВНЗ III–IV рівнів акредитації складало 1 : 5,3 (з урахуванням ВНЗ I–II рівнів акредитації 1:6,13). Крім того, в країні склалася несприятлива демографічна ситуація (кількість учнів у середніх загальноосвітніх школах зменшилася з 7,132 тис. у 1990–91 навч. р. до 4.495 тис. у 2009–10 навч. р., тобто в 1,6 раза). У 2008–09 навч. р. кількість випускників 11-х класів склала 427 тис. осіб, а обсяг прийому на 2009–10 навч. р. до ВНЗ III–IV рівнів акредитації – 370 тис. осіб (з урахуванням ВНЗ I–II рівнів акредитації – 464 тис.). Отже, упродовж 20 років

навчальна та демографічна база підготовки молоді за робітничими професіями значно звузилася.

Професійна орієнтація, яка є одним із засобів підготовки молоді до вибору робітничих професій, у переважній більшості загальноосвітніх і професійно-технічних закладах здійснюється несистематично або не здійснюється взагалі.

Зміна ідеологічної надбудови українського суспільства негативно вплинула на суспільну оцінку вагомості та престижності робітничих професій, на матеріальні та моральні преференції для їх представників.

Понятійний апарат Концепції

Молодь – соціально-демографічна група, сукупність осіб у віці від 15 до 23–24 років, яка об'єднує юнацькі й дорослі молодіжні групи.

Робітничі професії – група професій, що об'єднує працівників, які безпосередньо зайняті створенням матеріальних цінностей, наданням матеріальних послуг, обробкою інформації, перевезенням вантажів і пасажирів тощо і безпосередньо здійснюють трудові операції.

Професійна орієнтація – науково-практична система підготовки особистості до свідомого професійного самовизначення. На етапі вибору професії основними складовими професійної орієнтації є професійна інформація, професійна консультація й професійний добір. На етапі професійної підготовки вона включає професійну адаптацію, а також, у разі необхідності, професійний добір.

Професійне самовизначення – це процес формування людиною свого ставлення до професійно-трудового середовища й спосіб його самореалізації. Воно становить собою тривалий процес узгодження особистісних і соціально-професійних потреб, який відбувається впродовж переважної частини життєвого й всього трудового шляху. Професійне самовизначення передбачає вибір кар'єри, сфери застосування сил і особистих можливостей.

Професійна кар'єра – суб'єктивно усвідомлений трудовий шлях людини, спосіб досягнення цілей і результатів у формі особистісного самовираження.

Мета Концепції

Метою Концепції є забезпечення розвитку професійної орієнтації молоді на робітничі професії як чинника державно-суспільної системи відтворення та розвитку трудового потенціалу країни.

Вихідні положення Концепції

Підготовка молоді до вибору й оволодіння робітничими професіями, а також забезпечення її роботою, є проблемою, яка не може бути розв'язана лише засобами професійної орієнтації й іншими видами навчально-виховної роботи в закладах загальної середньої та професійно-технічної освіти, а потребує реалізації комплексу узгоджених і взаємопов'язаних заходів з боку органів державної влади, системи освіти, роботодавців, засобів масової інформації тощо.

У контексті вирішення проблеми орієнтації молоді на вибір робітничих професій функція держави полягає в створенні законодавчого поля, сприятливого для розвитку національної економіки та такого, що забезпечує збільшення попиту на кваліфіковані робітничі кадри (заохочення роботодавців до вкладання коштів у модернізацію підприємств і поліпшення умов праці, розвиток інновацій технологій тощо). Функція роботодавців полягає в створенні робочих місць для кваліфікованих робітників з високою оплатою праці, неодноманітним і високотехнологічним змістом праці, новим устаткуванням, обладнанням та ін. Такі заходи, поєднані з відповідною пропагандистською та профінформаційною компанією в засобах масової інформації, можуть підвищити престижність і привабливість робітничих професій.

До регулятивних функцій держави слід віднести упорядкування мережі вищих навчальних закладів. За чисельністю ВНЗ, напрямками та якістю підготовки фахівців система вищої освіти в Україні є надлишковою й такою, що не відповідає поточним і перспективним потребам національної економіки.

Паралельно з скороченням мережі ВНЗ доцільно розширити навчальну базу для підготовки молоді за робітничими професіями, зокрема в середній

загальноосвітній школі. Для цього доцільно переглянути стандарти професійно-технічної освіти з точки зору об'єктивно необхідного для підготовки кваліфікованого робітника обсягу навчального часу й розширити на базі середніх закладів освіти професійну підготовку старшокласників за певними професіями. При цьому для здійснення допрофесійної та професійної підготовки старшокласників доречно більш активно використовувати матеріально-технічну базу й педагогічних працівників ПТНЗ. Крім того, в межах створення системи неперервної професійної освіти доцільно впровадити в загальноосвітніх школах систему професійно зорієнтованих залікових одиниць (кредитів) з дисциплін освітнього напрямку «Технологія», які б зараховувалися при продовженні навчання за відповідним фахом у системі професійно-технічної та вищої освіти. За такого підходу по закінченні середньої школи учень одержуватиме атестат про загальну середню освіту й свідоцтво про професійну (допрофесійну) підготовку. За період навчання в 10–11 класах старшокласник може набрати певну кількість залікових одиниць (кредитів) з дисциплін, які зараховуватимуться при набутті кваліфікації за відповідною професією й дозволятимуть скорочувати термін навчання у ПТНЗ (професійного навчання на виробництві).

Підготовка школярів до вибору робітничих професій передбачає реанімацію такого напрямку навчально-виховної роботи школи як трудове виховання й залучення учнів до суспільно-корисної та навчальної праці.

У контексті проблеми підготовки молоді до вибору робітничих професій в системі професійно-технічної освіти доцільно розширити підготовку за інтегрованими професіями, які підвищують конкурентоспроможність і професійну мобільність випускника ПТНЗ. Опосередкованим засобом підвищення привабливості робітничих професій може слугувати й перегляд їх назв з метою їх «осучаснення» та мінімізації негативного ставлення до низки професій, зумовлених їх зовнішньою атрибутикою й стереотипами, що склалися в суспільстві.

Засоби розв'язання проблеми

Засобами розв'язання проблеми професійної орієнтації молоді на робітничі професії є:

- розробка державної, з урахуванням інтересів роботодавців, програми розвитку трудового потенціалу країни;
- активне залучення до реалізації програми розвитку трудового потенціалу країни соціальних партнерів, насамперед роботодавців;
- створення законодавчого поля, сприятливого для розвитку економіки, спрямованого насамперед на збільшення робочих місць за робітничими професіями; заохочення роботодавців до вкладання коштів у модернізацію підприємств і поліпшення умов праці представників робітничих професій, посилення їх соціального захисту; надання робітникам преференцій у плані підвищення власного фахового рівня; податкове заохочення роботодавців до фінансування підготовки й перепідготовки робітничих кадрів, перманентного підвищення їх кваліфікації, а також організації навчальної й навчально-трудової діяльності учнівської молоді на їх виробничій та навчально-виробничій базі;
- упорядкування системи професійної освіти відповідно до поточних і перспективних потреб соціально-економічного розвитку країни, розширення бази початкової професійної освіти і навчання, зокрема за рахунок середніх загальноосвітніх навчальних закладів;
- відродження системи трудової підготовки й трудового виховання в середніх загальноосвітніх навчальних закладах, створення, із залученням соціальних партнерів і закладів професійно-технічної освіти, сучасної матеріально-технічної бази трудової підготовки школярів;
- створення нормативно-правових, соціально-економічних, інформаційно-методичних, матеріально-технічних і фінансових засад системи професійної орієнтації населення, складовою якої є орієнтація молоді на робітничі професії;
- диференціація змісту, форм і методів профорієнтаційних заходів відповідно до основних етапів професійного розвитку особистості;

- проведення фундаментальних і прикладних наукових досліджень у сфері професійної орієнтації населення, психологічного супроводу професійного розвитку особистості й забезпечення широкого впровадження їх результатів у практику;

- використання засобів масової інформації для створення позитивного іміджу робітничих професій, надання релевантної інформації профорієнтаційного характеру, ознайомлення з варіантами побудови й реалізації вертикальної та горизонтальної професійної кар'єри за робітничими професіями;

- створення організаційної інфраструктури безперервної профорієнтаційної роботи та психологічного супроводу професійного розвитку особистості .

Основні напрями розвитку професійної орієнтації молоді на робітничі професії

Орієнтація молоді на робітничі професії передбачає скоординовані дії середніх загальноосвітніх навчальних закладів, професійних навчальних закладів, органів державного управління, державних органів охорони здоров'я, праці й зайнятості населення, роботи з молоддю, роботодавців, засобів масової інформації, сім'ї, суспільних об'єднань і організацій, а також інших соціальних інститутів, відповідальних за виховання, освіти, професійну підготовку, а також працевлаштування молоді.

Зміст, форми та засоби профорієнтаційної роботи з учнівською молоддю мають відповідати основним положенням Конвенції про професійну орієнтацію та професійну підготовку в галузі розвитку людських ресурсів (прийнята Міжнародною організацією праці 04.06.75 р.), Конституції України та нормативно-правовим документам, що її регулюють, і базуватися на таких принципах:

- безумовне дотримання права особистості на вільний вибір професії відповідно до покликання, здібностей, професійної підготовки й рівня освіти;
- узгодження інтересів особистості й суспільства при визначенні

молодою людиною майбутнього трудового шляху;

- забезпечення загального й професійного розвитку особистості;
- тривалість, неперервність і багатоетапність профорієнтаційних впливів;
- діяльнісний характер професійної орієнтації;
- забезпечення єдності цілей і дотримання послідовності, наступності й

безперервності профорієнтаційних впливів всіма учасниками профорієнтаційної діяльності.

Профорієнтаційна підтримка комплексу заходів, спрямованих на орієнтацію молоді на робітничі професії, має будуватися з урахуванням особливостей професійного розвитку особистості, притаманних цій віковій групі. За такого підходу важливою ланкою системи профорієнтації, яка є одним із засобів підготовки молоді до вибору робітничих професій, є середні загальноосвітні навчальні заклади. Основні напрями їх діяльності в контексті проблеми орієнтації молоді на робітничі професії можна умовно поділити на загальні та специфічні.

До загальних напрямів роботи школи з орієнтації учнів на робітничі професії можна віднести: створення умов для проведення системної, кваліфікованої й комплексної роботи з профорієнтації, яка спрямована на ознайомлення школярів зі світом професій; формування в учнів об'єктивних знань щодо особливостей власної особистості; формування у школярів готовності до усвідомленого вибору майбутньої професії на основі співвіднесення інформації про професію з власними інтересами, здібностями, об'єктивними можливостями, життєвими планами; створення умов для диференціації навчання, в тому числі професійно зорієнтованого, відповідно до інтересів, здібностей, професійних намірів учнів; формування в учнів здатності до побудови перспектив професійної кар'єри, прийняття рішення стосовно її реалізації та готовності особисто нести відповідальність за зроблений вибір.

До числа специфічних напрямів роботи школи з орієнтації учнів на робітничі професії можна віднести такі: здійснення заходів з трудового виховання учнів на всіх ступенях шкільної освіти; реалізації трудового

навчання школярів; створення умов для здійснення педагогічно керованої і педагогічно доцільної навчально-трудової й суспільно-корисної діяльності школярів; створення умов для здійснення учнями навчальних проєктів, спрямованих на розширення когнітивної бази щодо робітничих професій та набуття адекватного практичного досвіду.

З погляду розв'язання проблеми орієнтації молоді на робітничі професії особливого значення можуть відігравати міжшкільні навчально-виробничі комбінати. Вони здатні виконувати функцію координаційних центрів профорієнтаційної роботи з учнями загальноосвітніх шкіл в районі (місті); здійснювати допрофесійну (професійну) підготовку школярів за робітничими професіями, а також забезпечувати участь школярів у професійно зорієнтованій навчально-трудовій, трудовій і професійній діяльності.

До здійснення профорієнтаційної роботи з учнями залучаються педагогічні працівники середніх загальноосвітніх навчальних закладів, практичні психологи, методисти з профорієнтаційної роботи та інші фахівці.

На етапі постшкільної професійної підготовки (заклади професійної освіти, підготовка на виробництві, курсах та ін..) метою профорієнтаційної діяльності є закріплення в особистості усвідомлення правильності вибору професійного шляху або переорієнтація на початкових етапах професійного навчання на вибір іншої професії, якщо в цьому є потреба.

Професійно-технічні навчальні заклади в контексті розв'язання проблеми орієнтації молоді на робітничі професії: впроваджують систему заходів з пропаганді серед молоді робітничих професій, які є перспективними й такими, що мають попит на ринку праці; сприяють закріпленню в учнів професійного вибору та подолання криз професійного розвитку в період професійної підготовки, а також переорієнтацію учня на набуття нової робітничої професії у випадках, коли первинний вибір напряму навчання не може бути реалізованим; проводять роботу із закріплення в учнів мотивації вибору професії та формування системи відповідних професійних ціннісних орієнтацій; забезпечують психологічний супровід професійної, виробничої й соціальної

адаптації майбутніх кваліфікованих робітників; інформують учнів про перспективи професійного розвитку за обраною професією; створюють умови для набуття в період навчання практичного досвіду за обраною професією.

За такого підходу основною метою профорієнтаційної роботи з учнями ПТНЗ є підготовка особистості до планування й реалізації професійної кар'єри. Однією з можливих форм навчально-виховної діяльності закладів професійно-технічної освіти за цим напрямом є консультування з питань кар'єри, яке передбачає надання учневі комплексу профорієнтаційних і психологічних послуг. Консультування з питань кар'єри, як напрям психолого-педагогічної підтримки професійного розвитку особистості, має за мету формування адаптаційних здатностей і навичок, які дають змогу особистості ефективно, з урахуванням конкуренції на ринку праці й наявності неповної зайнятості, використовувати свій професійний потенціал.

Для організації методичного забезпечення й координації роботи з профорієнтації в закладах середньої загальної та професійно-технічної освіти при районних (міських) відділах управління освітою за участю державної служби зайнятості, роботодавців, суспільних організацій та інших соціальних партнерів доцільно створювати методичні ради з професійної орієнтації.

Наукові дослідження й науково-методичне забезпечення в сфері професійної орієнтації молоді на замовлення центральних органів виконавчої влади та соціальних партнерів проводять Національна академія наук, Національна академія педагогічних наук, Національна академія медичних наук та інші наукові установи.

Очікувані результати реалізації Концепції

Упровадження основних положень Концепції дасть змогу:

- створити когнітивно-мотиваційну базу для усвідомленого вибору учнівською молоддю робочої професії як стартової ланки професійної кар'єри;
- задовольнити потребу молоді в отриманні доступних профорієнтаційних та психологічних послуг належної якості на початкових етапах її професійного розвитку;

- підвищити суспільну престижність робітничих професій;
- збільшити рівень зайнятості молоді;
- активізувати участь роботодавців у трудовому вихованні, трудовій підготовці та професійній орієнтації молоді;
- сприяти збільшенню продуктивності праці, скороченню плинності кадрів, зниженню відрахування учнів із професійно-технічних навчальних закладів.